

ВАРЫЯНТНЫЯ ФОРМЫ ІНФІНІТЫВА Ў МОВЕ ТВОРАЎ ЯКУБА КОЛАСА

У мове твораў Якуба Коласа адзначана варыянтнасць форм многіх часцін мовы, якая з'яўляецца вынікам няўстойлівасці моўных норм, але і праяўленнем натуральнага стану мовы як канкрэтна-гістарычнай з'явы, адным з унутраных праяўленняў літаратурнай мовы, надзеленай разнастайнымі культурна-гістарычнымі прыметамі, што, у сваю чаргу, дазваляе выкарыстаць варыянтныя формы ў якасці аднаго са сродкаў стылістычнага ўзбагачэння мастацкага маўлення. (1)

Пад марфалагічнымі варыянтамі аднаго і таго ж слова лічацца такія яго відазмяненні, якія захоўваюць тоеснасць марфалага-словаўтваральнай структуры, лексічнага і граматычнага значэння і адрозніваюцца словаўтваральнымі афіксамі, параўн.: *плыць* – *плысці*, *даць* – *даці*.

У мове твораў Якуба Коласа намі выяўлены наступныя варыянтныя формы інфінітыва *плыць* – *плысці*: *Брат маркотны, брат мой бедны! Не нудзіся, дарагі! Будзем плыць памалу далей, хоць далёка берагі....* (Згнанніку, 1, 59; Спасылкі ў тэксце (назва, том, старонка) даюцца па выданню: Колас Я. Зб. Тв.: У 12-ці тт. –Мн., 1961—1964) *Лабановіч шпарка накіраваўся ў сяло, каб узяць лодку і плысці да Янкі.* (На ростанях, IX, 591); *І казалі другія гусі, што... трэба ўзяцець у наветра або плысці на вадзе.* (Гусі, У, 500).

Варыянтнасць інфінітыва выяўляецца і ў некаторых прэфіксальных дзеяслоўных формах *даплыць* – *даплысці*: *Аўгінін човен рушыў з болей блізкай дыстанцыі, шансы даплыць першай на яе старане.* (Дрыгва, УІІ, 225) *І нічога не гавораць між сабою гусі адно ў іх імкненне – даплысці да вострава. І не могуць гусі даплысці, дасягнуць жаданай мэты і на бераг не могуць узысці.* (Гусі, У, 501)

Другія ж прэфіксальныя інфінітывы ўжыты Якубам Коласам толькі з суфіксам *–ць* або з суфіксам *–сці*: *Сляза з вачэй наплыць гатова.* (Рыбакова хата, УІІІ, 135); *Нам дорага толькі ўсплыць на рэчку...* (Гусі, У, 500); *І месяц зрушыў з палавіны... Гатовы ў кожную хвіліну заплысці хмаркам пад страху.* (Рыбакова хата, УІІІ, 120)

Дарэчы, варыянтнасць форм інфінітыва дзеяслова *плыць* – *плысці* ўласціва не толькі мове Якуба Коласа, але і мове сучаснай беларускай мастацкай літаратуры, што засведчана ў «Слоўніку беларускай мовы» (1987) і пяцітомным «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы». Даныя беларускіх народных гаворак таксама пацвярджаюць вар'іраванне форм інфінітыва пералічаных дзеясловаў. (2) Паспрабуем разабрацца, у чым прычына гэтай з'явы.

Як вядома, дзеясловы ў беларускай мове падзяляюцца на пятнаццаць словазмяняльных класаў (чатыры прадуктыўныя і адзінаццаць непрадуктыўных) у залежнасці ад суадносін асновы інфінітыва (або прошлага часу) і асновы цяперашняга часу. Дзеяслоў *плыць*, згодна гэтага падзелу, адносіцца да другога падкласа (Б) адзінаццатага непрадуктыўнага

класа, які ўключае дзеясловы з асновай інфінітыва на галосны і асновай цяперашняга часу, ускладненай суфіксам *-в-* (*плыць* – *плывуць*, *жыць* – *жывуць*, *слыць* – *слывуць*). Форма інфінітыва гэтых дзеясловаў заканчваецца на *-ць*.

Форму інфінітыва на *-сці* ў беларускай літаратурнай мове маюць толькі дзеясловы чацвёртага непрадуктыўнага класа, да якога адносяцца дзеясловы тыпу *несці*, *трэсці*, *пасці*, у якіх аснова інфінітыва і аснова цяперашняга часу заканчваецца на [с] (*несці* – *нясуць*, *трэсці* – *трасуць*), а таксама дзеясловы *брысці*, *весці*, *гусці*, *класці*, *красці*, *прасці*, *месці*, *па'сці*, *плесці*, *сесці* і інш., у якіх аснова цяперашняга часу заканчваецца на [д] або [т] (*брыд-уць*, *вяд-уць*, *мят-уць*, *плят-уць*).

У дзеясловах тыпу *месці*, *брысці* [с] развіўся на месцы спрадвечных *т* і *д* у выніку пэўных фанетычных працэсаў. Па словах даследчыка Ю.Ф.Мацкевіча, відазменены зычны асновы ў спалучэнні з суфіксам *-ці* стаў успрымацца і асэнсоўвацца моўцамі як інфінітыўны суфікс *-сці*.(3)

Традыцыйна беларускімі лінгвістамі прызнаецца існаванне ў сучаснай беларускай літаратурнай мове толькі трох інфінітыўных суфіксаў рэлятыўнага характару: *-ць* (пасля асновы на галосны: *мы-ць*, *чыта-ць*, *піса-ць*), *-ці* (пасля асновы на зычны: *нес-ці*, *вез-ці*, *грэб-ці*), *-чы* (пасля асновы на *-г* і *-к*: *стрыг-чы*, *пек-чы*). Інфінітыўны суфікс *-сці* не вылучаецца. Калі ў дзеясловах чацвёртага непрадуктыўнага класа з'яўленне *с* у інфінітыве можна растлумачыць дысіміляцыйнай зычнага кораня і зычнага інфінітыўнага суфікса, то з'яўленне варыянта на *-сці* дзеяслова *плыць* фанетычным шляхам немагчыма. У гэтым выпадку хутчэй трэба гаварыць пра аналагічнае ўздзеянне форм інфінітыва дзеясловаў, якія адносяцца да розных словазмяняльных класаў, а больш дакладна, пра ўплыў на дзеяслоў *плыць* формы інфінітыва дзеясловаў чацвёртага непрадуктыўнага класа. Улічваючы заканамернасці ўтварэння і ўжывання катэгарыяльных разрадаў слоў, прыходзіцца прызнаць, што форма на *-сці* дзеяслова *плыць* (і вытворных ад яго) з'яўляецца адхіленнем ад літаратурнай нормы, паколькі ў беларускай літаратурнай мове форму інфінітыва на *-сці* маюць толькі дзеясловы чацвёртага непрадуктыўнага класа, у якіх аснова цяперашняга часу заканчваецца на *з*, *с* (*везці*, *несці*) або на *д*, *т* (*брысці*, *месці*). Аднак лексікаграфічныя даведнікі беларускай мовы не змяшчаюць да дзеяслова *плысці* ніякіх дадатковых памет.

Ужыванне інфінітыўных форм *плыць* і *плысці* ў мове твораў Якуба Коласа ў вершаваных радках можа быць абумоўлена рытмікай твора—суадноснасцю націскных і ненаціскных складоў:

І месяц зрушыў з палавіны

Свайго спрадвечнага шляху,

Гатовы ў кожную хвіліну

Заплысці хмаркам пад страху.

(Рыбакова хата)

У многіх выпадках ужыванне дыялектных марфалагічных варыянтаў у мастацкай мове можа быць абумоўлена і тым, што пісьменнік норму

роднага дыялекта лічыць і прымае за норму беларускай літаратурнай мовы, не асэнсоўваючы таго, што нормы дыялектаў афармляюцца стыхійна і вызначаюцца інтуітыўным уяўленнем аб правільным і няправільным словаўжыванні.

У мове твораў Якуба Коласа, асабліва паэтычных, дастаткова пашыраны формы паралельнага ўжывання інфінітыўных асноў на галосны з суфіксамі *–ць* і *–ці*: *абараніць – абараніці, абурыць – абурыці, адмыкаць—адмыкаці, адпачыць—адпачыці, араць – араці, даць—даці, ратаваць – ратаваці, разагнаць – разагнаці, спазнаць – спазнаці, спачываць – спачываці, спаць – спаці, узляцець -- узляцеці* і інш. Формы інфінітываў на *–ці* з асновай на галосны сёння адназначна лічацца адхіленнем ад сучаснай літаратурнай нормы, яна захавалася ў гаворках паўднёва-заходніх раёнаў Беларусі.

Жывучасць гэтай формы ў паэзіі тлумачыцца найперш яе стылістычнай функцыяй: як правіла, яна ўжываецца ў тых паэтычных творах Якуба Коласа, якія стылізаваны пад народную песню, казку або напісаны па матывах вуснай народнай творчасці. Напрыклад:

Сеў цвіркун

На чыгун

Ды тне на кларнеце,

А жучок-чарнячок

Пачаў песні пеці.

(Рак-вусач, III, 215);

Не слухала стара маці,

Легла спачываці;

А мар'яна са слязамі

Не ўсядзела ў хаце. (X, 486);

Накарміла, напіла,

Палажыла спаці.

Ды ціхенька выйшла з хаты,

Каб не замінаці. (X, 549)

У адзінкавых выпадках ужыванне формы інфінітыва на *–ці* абумоўліваецца рытмічнай будовай верша, патрабаваннямі рыфмы:

І так заціхлі сенажаці,

Пайшла каса адпачываці,

Да часу звішы пад страхою,

Каб быць заўсёды пад рукою,

На ўсякі выпадак, патрэбу.

(Новая зямля, VI, 221);

Антось на словы не зважае,

Бо ўласным вокам уздужае

Зямлі вартоўнасці спазнаці,

Ці яна мачыха, ці маці,

Ці не збяжыш ты з яе ўпрочкі.

(Новая зямля, VI, 238)

Варыянтныя формы інфінітываў ў мове твораў Якуба Коласа з'яўляюцца адлюстраваннем працэсу станаўлення літаратурнага словаўжывання і выкарыстання пісьменнікам устарэлых форм, якія даўно выйшлі з ужытку ў сучаснай беларускай мове, найперш у стылістычнай функцыі.

Літаратура

- 1.Горбачевич К.С. Вариантность слова и языковая норма. – Л., 1978. С. 9.)
- 2.Г. Мацкевіч Ю.Ф. Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове. – Мн., 1959. С. 12; Нарысы па беларускай дыялекталогіі. –Мн., 1964, С. 248)
- 3.Мацкевіч Ю.Ф. Там жа. С.12